

نذر و هویت اجتماعی زنان

مهری بهار^۱

چکیده

در مقاله حاضر ضمن بیان جایگاه نذر به لحاظ مفهومی و نظری در مردم‌شناسی دینی، به بیان وضعیت آن به عنوان یکی از اعمال و رفتارهای دینی در میان مردم مسلمان ایران پرداخته می‌شود. علاوه بر این، شناسایی سهم و نقش آن، در تمایز بین زنان و مردان در انجام مراسم دینی و در نهایت تبیین هویت‌یابی زنان از طریق انجام آن، مورد نظر است. برای بیشتر زنان ایرانی به دلیل اعتقاد دینی یا آگاهی از ارزش‌های اجتماعی معطوف به نذر در مقایسه با مردانی که به این سنت دینی باور دارند ولی به گونه‌ای متفاوت از زنان عمل می‌کنند یا زنانی که به ادای نذر به عنوان یک وظیفه دینی یا امر اجتماعی باور نداشته و در نتیجه در مراسم دینی مشارکت عمده و فعالی ندارند، موقعیت خاصی فراهم می‌سازد. فرایند نذر موجب و منشأ تمایزدهی آنها از دیگران (زنان و مردان بی توجه به نذر) می‌شود. این معنی را می‌توان با تأکید بر نذرهای زنان و مردان در مراسم دینی نشان داد. با وجود اینکه بسیاری از نذورات و وسایل مورد استفاده در مراسم دینی برای این منظور به‌طور مشترک برای زنان و مردان مورد استفاده قرار گرفته، ولی بعضی از آنها ویژه مراسم و مناسک دینی مردان و برخی دیگر مختص زنان است. با ملاحظه طبقه اجتماعی، زمان، مکان، جنسیت و موقعیت فرهنگی و اجتماعی زنان و مردان، استفاده متفاوت از نذورات برای این گروه اجتماعی، هویت‌آفرین نیز است.

واژگان کلیدی:

جنسیت، هویت، نذر، ابژه، مراسم دینی، طبقه اجتماعی.

مقدمه

نذورات در ظهور فرهنگی‌شان متفاوت‌اند و معمولاً در تمام فرهنگ‌ها کمابیش به اشکال و با تشریفات گوناگون - مذهبی و غیر مذهبی - ادا می‌شوند. نذر یکی از نمادها، افعال، و مناسک دینی و مورد توجه انسان‌شناسان دینی است. نذر یعنی عملی که شخص با انجام آن به قدرت روحانی نمادین متوسل می‌شود. از طرف دیگر، اگرچه نذر یک ایزه فرهنگی (بهار و رب ۱۳۸۱: ۱۷) و فعالیت معمولی است که توسط افراد در جامعه صورت می‌گیرد، ولی معنی آشکار و پنهان آن پیشکش کردن شیء یا عملی به نیرویی برتر و مافوق بشری نیز است.

در فرهنگ ایرانی، ادای نذورات از قدیم تا کنون بیشتر برخاسته از فرهنگ دینی مردم بوده است، یعنی در این فرهنگ، هر نذری به مرور زمان، رنگ خاص مذهبی پیدا کرده‌است. مرحله اوج و فرود ادای نذورات، وابسته به روزها، مکان‌ها، جنسیت، طبقه اجتماعی و شرایط فرهنگی و اجتماعی است. نذورات به نام خدا، پیامبر، ائمه اطهار، قربان و اولیای الهی و برای رضایت، عنایت نظر آنان و تقاضای برآوردن حاجات صورت می‌گیرد. ادای نذر و نیاز در بردارنده نظام نمادین است و همچنین موجب شکل‌گیری سلسله مراتب اجتماعی و فرهنگی برای افراد نذر کننده کالا، پول، وقت و ... می‌شود.

نذر ضمن اینکه عمل دینی محسوب می‌شود، متاثر از مجموعه شرایط و عوامل حاکم بر جامعه و فرهنگ نذرکننده نیز است؛ در این صورت؛ در بردارنده نتایج و آثار اجتماعی است. وضعیت اجتماعی نذر به معنی غیر دینی بودن آن نیست. نذورات نتایج اجتماعی و فرهنگی (همچون پیوستگی فرهنگی و اجتماعی) برای جامعه در پی دارد در عین حال برای افراد اعتبار و منزلت اجتماعی فراهم می‌کند.

در این مقاله رابطه بین نذورات و هویت اجتماعی و دینی جامعه ایرانی بر اساس تجربه‌های به‌دست آمده از مشاهدات مشارکتی در مراسم دینی زنان با توجه به مفهوم هویت و کارکرد رفتارهای دینی اجتماعی بررسی می‌شود. بدین لحاظ در مقاله حاضر تلاش عمده پاسخ به دو سؤال زیر است: "آیا نذر صرفاً نوعی فعالیت اجتماعی و فردی است که در مراسم عزاداری رنگ و قالب مذهبی و دینی به‌خود می‌گیرد یا در عین حال نوعی

هویت و ارزش اجتماعی برای زنان نیز ایجاد می‌کند؟ به عبارت دیگر، نذر چه بار شخصیتی و هویت اجتماعی برای زنان ایجاد می‌کند؟

به نظر می‌آید نذورات انجام شده توسط زنان در بردارنده نوعی هویت اجتماعی برای آنان است. زنان از این طریق سعی در ایجاد هویت اجتماعی که مرتبط با اوضاع خانوادگی و دینی آنهاست، دارند. با توجه به رویکرد کارکردگرایی در مردم‌شناسی، یکی از کارکردها و نتایج غیرمستقیم مناسکی چون نذورات، اعطای هویت دینی و هویت اجتماعی با توجه به طبقه اجتماعی و جنسیت است. اگر تعلق به طبقه اجتماعی خاص و سطح تحصیل بالا برای افراد در جامعه مدرن عوامل هویت‌ساز باشند، اقدام به انجام نذورات طی مناسک و آیین‌های دینی نیز این سهم و نقش را می‌تواند در بین زنان مذهبی داشته باشد (بهار ۱۳۸۰: ۱۵۷). مشارکت زنان در آیین‌های دینی و انحصاری شدن بعضی از مناسک در مقابل مردان، زمینه هویت اجتماعی آنها را فراهم می‌آورد.

بحث مفهومی

نذر در لغت‌نامه دهخدا به معنی عهد و پیمان، چیزی یا کاری بر خویشتن واجب کردن ... نقدی یا جنسی که به نیت حاجت روا شدن به زاهدی یا سیدی یا به تربت کسی از اولیاء و ائمه پیشکش کنند، آورده شده است (دهخدا ۱۳۳۴: ۱۹۸۰۵). نفیسی صدقه و انجام روزه و طعام و فاتحه برای روح بزرگان را نیز به معنای نذر آورده است (نفیسی ۱۳۴۳، حرف ن). در قرآن کریم به وفا نمودن به نذر در سوره حج اشاره شده است (آیات ۲۲ و ۲۹).

نذر دامنه بسیار وسیعی دارد. به لحاظ مادی، پرداختن پول برای انجام کارهای مربوط به دین و زندگی مردم، تهیه غذا برای مستمندان و عزاداران و تهیه حلوا و شیرینی، قربانی گوسفند و گاو و شتر در مقابل دسته‌های عزاداری یا برای مستمندان و از کارافتادگان، خرید وسایل عزاداری و انجام اعمال دینی از قبیل خواندن نماز، دعا، قرآن و روزه گرفتن تا ساختن مسجد، تکیه، سقاخانه، و مدرسه، تشکیل مجلس عزا و روضه‌خوانی مصادیق عینی و ذهنی نذر محسوب می‌شوند (روحانی ۱۳۷۵: ۱۰۰).

در مورد تعریف مفهومی نذر در میان صاحب‌نظران دینی، مردم‌شناسان، جامعه‌شناسان دین و فرهنگ‌شناسان وحدت نظر وجود ندارد. با نگاهی کلی و اجمالی همه اقوال و برداشت‌ها را می‌توان در سه دیدگاه مقوله‌بندی

کرد؛ دیدگاه اول، بیشتر از طرف الهیون و بعضی از علمای اجتماعی حوزه دین در معنی‌دهی به نذر مطرح شده است. در این معنی فرد خداپرست در قبال رفع نیازی به سوی خداوند، تکلیف انجام کاری به نام نذر را برگردن خود می‌نهد. بدین معنی نذر عملی نسبتاً اختیاری - الزامی است. در کتاب فرهنگ عاشورا، نذر از منظر امام خمینی به عنوان تکلیف الهی تعریف شده است: «نذر التزام یا ترک عمل به نحو خاص به خاطر خداست که با صیغه خاصی منعقد می‌شود. انجام آنچه نذر شده واجب است و تخلف از آن گناه است و کفاره دارد (محدثی ۱۳۷۴: ۲۳۷). روحانی نیز نذر را نوعی التزام و نوعی تعهد می‌شمارد که شخص به اختیار فردی خود تحت تأثیر باور به سنت های دینی و فرهنگی و به قید پابندی به اصول و عهدی که مابین خود، خدای خود و یا واسطان اوست، درصدد انجام آن برمی‌آید تا به لحاظ اجتماعی و فرهنگی به نتایجی که مترتب بر آن است، دست یابد (روحانی ۱۳۷۵: ۱۰۰).

کلود ریویر از منظر مردم‌شناسی نذر را معطوف به رابطه انسان با خدا می‌داند. او به دو پیش‌فرض در تمام ادیان، یعنی ۱) رابطه انسان با خدا و ۲) رابطه خدا با انسان، اشاره می‌کند. او در نوع رابطه انسان با خدا، به حوزه نیایش از طریق انجام مناسک قدسی اشاره می‌کند. از نظر او، انواع نذر و نیازها و حتی مراسم قربانی مصادیق عینی نیایش انسان در برابر خدا محسوب می‌شوند. به نظر او نذورات پیوند میان انسان و خدا را تقویت می‌کنند (ریویر ۱۳۷۹: ۲۰۴). دورکیم هدف مناسک مذهبی را نوعی کفاره دهی^۱ به قصد استغاثه^۲ برای پاک شدن و مغفرت از گناه^۳ می‌داند (دورکیم ۱۳۸۳: ۵۶۲)، یعنی به واسطه اینکه فرد گناهکار قصد پاک شدن و دوری از آلودگی دارد، کفاره می‌دهد، نذر می‌کند تا خود را به شیوه‌های مختلف پاک سازد (ریویر ۱۳۷۹: ۲۰۴).

ضمن اینکه این دو معنی در نذر مستتر است، ولی فرد نذرکننده در زمان ادای نذر و پس از آن در میان مردم به عنوان "دیندار"، "بخشنده" و "دوستدار بزرگان دین" شناخته می‌شود تا گناهکار. به عبارت دیگر، نذر وسیله ای برای بخشش گناهان و راهی برای دیندار شدن و رها شدن از گناهان در میان مردم است.

دیدگاه دوم، دیدگاه مردم‌شناسان و جامعه‌شناسان کارکردگرا است. منطبق با این گروه بیان کارکردهای نذر و قربانی در جامعه دینی است. مدافعان کارکردگرایی از این مراسم به عنوان مناسک تقویت‌کننده بقای جامعه یاد می‌کنند (بیتس و پلاک ۱۳۷۵: ۶۸۲). همچنین انجام نذر و قربانی موجب اتحاد میان مردم و در نتیجه کاهش اضطراب و ایجاد تعادل و آرامش می‌شود (عسگری خانقاه و کمالی ۱۳۷۸: ۴۸۵).

مارسل موس در تعریف امر قدسی، مناسک را به مناسک مثبت و منفی تقسیم می‌کند. از نظر او، مناسک مثبت به نماز، نیایش، عطیه و قربانی و مناسک منفی به تابوهای جنسی و غذایی محدود می‌شوند (ریویر ۱۳۷۹: ۲۰۴). منظور موس آن است که اگرچه در مراسم تابوهای وجود دارند، اما مناسک مثبت مکمل مناسک منفی اند. بدین لحاظ نیت به نذر و انجام قربانی که پیامد نیت است، در بردارنده کارکردهای متعددی مانند نظم و سازگاری است (ریویر ۱۳۷۹: ۲۰۴). علاوه بر کارکرد نظم و سازگاری اجتماعی و فرهنگی، نذر و نیاز تقویت‌کننده رابطه انسان با خدا نیز است. این نوع رابطه به گونه ای متفاوت به نظم و تعیین نظام سلسله مراتب در نظام اجتماعی می‌انجامد، زیرا زندگی اجتماعی و دینی انسان نیازهایی را برای افراد ایجاد می‌کند که حصول آن منوط به وجود سلسله مراتب و قواعدی است که اشخاص نذرکننده برای برآورده ساختن آن ایجاد می‌کنند.

دیدگاه سوم که در مقاله حاضر بر آن تأکید شده، دیدگاهی تلفیقی است. این دیدگاه به معنای دینی و کارکرد اجتماعی هویت‌ساز نذر به‌طور توأمان توجه دارد. فرض نظری دیدگاه تلفیقی معطوف به معنای نذر زنان این است که نذر برای زنان دو کارکرد اصلی دارد: اولاً امری معنایی و دینی است که موجب تقویت و اتصال شخص به قدرت مافوق می‌شود؛ ثانیاً موجب تشخیص و تمایز اجتماعی نیز می‌شود. نذر در بین زنان ضمن اینکه به سبب التزام و وفاداری به انجام وظیفه‌ای، دینی است، ابزاری مهم برای تشخیص اجتماعی نیز به شمار می‌رود. زنان با انجام نذر به نوعی تشخیص طبقاتی و فرهنگی دست می‌یابند که به نظر مارسل گریول، به معنای توزیع مجدد انرژی و از نظر دورکیم به معنای نوعی بازیابی انرژی، قدرت و تجدید حیات است (دورکیم ۱۳۸۳: ۵۷۰).

حیطه و دامنه نذورات در ایران

اگرچه نذورات در ماه‌ها و روزهای دیگر سال صورت می‌گیرد، اما گویی، ارائه و ادای تمام نذورات موكول به روزهای مقدس ماه محرم بویژه روزهای عاشورا و تاسوعا و ماه رمضان در شب‌های نوزدهم، بیست و یکم، بیست و سوم و بیست و هفتم می‌شود.

نذر در یک نگاه کلی در ایران متأثر از مجموعه عوامل و شرایط زیر می‌باشد: (۱) معنایی که افراد نذرکننده به لحاظ فرهنگی از این عمل دارند، (۲) نوع مراسم عزاداری، (۳) موقعیت طبقاتی، (۴) جنسیت، (۵) زمان، و (۶) مکان. که در ادامه به طور اجمال به رابطه نذر با مؤلفه‌های اشاره شده پرداخته می‌شود:

۱- موقعیت فرهنگی و نذر

با قبول این معنی، نذر، عمل و رفتاری دینی تلقی می‌شود که معطوف به شرایط و مقتضیات فرهنگی و دینی است. در جامعه ایرانی که جامعه‌ای مذهبی است (آزادارمکی و غیاثوند ۱۳۸۳)، نذر در مرحله اول رفتاری دینی تلقی می‌شود. ادای نذر در این موقعیت در عین معطوف بودن به اعتقاد و عاملیت دینی بستگی به شرایط فرهنگی حاکم بر آن جامعه نیز دارد.

جامعه ایرانی، جامعه‌ای دینی است. نهادهای دینی، افراد دیندار، مراسم و مناسک دینی به لحاظ ساختاری، فرهنگی و اجتماعی اهمیت دارند. هر یک از آیین‌های دینی عنصری تشخیص‌آفرین برای افراد، گروه‌ها و طبقات اجتماعی‌اند. بدین لحاظ نذر یکی از کهن‌ترین آیین‌های دینی در ایران است و در گذر زمان - به لحاظ تاریخی در دوره‌های متفاوت - صورت‌ها و مصادیق متعدد و گوناگونی پیدا کرده و در شکل دادن به هویت‌های فردی و جمعی تعیین‌کننده است.

سیر تاریخی نذورات از قربانی کردن در محضر خدایان، پیشوایان و بزرگان دینی تا تهیه و پخش غذای واحد - با توجه به موقعیت‌های جغرافیایی و فرهنگی مناطق متعدد در ایران (فاتح ۱۳۷۹) - و تنوع غذایی و انواع غذاهای تکمیلی نشان‌دهنده آن است که این پدیده در فرهنگ دینی و غیردینی ایرانیان، حضور وسیع و جدی

داشته است. پس انجام رفتار و آیین خاصی به نام نذر، معطوف به معنی فرهنگی و اجتماعی آن است و با تغییر شرایط فرهنگی، نوع و موقعیت نذر نیز دچار تغییر می‌شود.

۲- نوع مراسم عزاداری و نذر

در مراسم مذهبی - عزاداری حسینی، ماه رمضان، اعیاد و دیگر مراسم سوگواری - ارتباط متقابل بین انجام مراسم و ادای نذورات مشهود است. از یک طرف، نذر به فعالیت اجتماعی در حاشیه مراسم، هویت و اعتبار می‌بخشد، به طوری که در حال حاضر، مراسم عزاداری توأمان با توزیع نذورات در حاشیه عزاداری انجام می‌گیرد؛ از سوی دیگر، انجام مراسم خاص بدون نذورات مشخص شکل نمی‌گیرد. برای مثال، مراسم عاشورای حسینی با ادای نذرهای مردم از قبیل قربانی کردن گوسفند، دود کردن اسپند و تهیه غذا و شربت برای عزاداران در ظهر عاشورا همراه است.

از جمله مناسک مرسوم در بین زنان، مراسم روضه‌خوانی است. مراسم عزاداری زنان بدون نذورات قابل تصور نیست و بدون شک انجام و شکل روضه‌خوانی نیز در بسیاری از مجالس براساس نوعی نذر، التزام و تعهد قبلی صورت گرفته است.^۱

۳- موقعیت طبقاتی و نذر

افراد در هر طبقه اجتماعی متناسب با موقعیت طبقاتی‌شان نذورات خاصی ادا می‌کنند. انواع میوه، آب‌میوه، شیرینی، بستنی، آجیل مشکل‌گشا، دسرهای شیرین مثل حلوا، شله‌زرد، کاجی و غذاهای مطبوع از اماکن معتبر و خوش نام تهیه می‌شود. در این گونه مناطق زنان، بنا به مقتضیات مکانی خود اشتیاق بیشتری برای تنوع غذا و

۱- در عزاداری زنان حلوا، شله‌زرد، آش، آجیل مشکل‌گشا نذر می‌کنند و غذاهای جدیدی چون چلوکباب و چلو خورشت در ظروف یکبار مصرف تهیه و توزیع می‌شود. در عزاداری ساکن - سینه زنی - نذوراتی چون شربت، چای، و غذا تهیه می‌شود. در حالیکه در عزاداری زنجیرزنی که اصلی‌ترین نوع عزاداری در حال حرکت است نذوراتی چون شربت، غذا و قربانی کردن گوسفند بیشتر وجود دارد.

توزیع بهتر نذورات نشان می‌دهند. دست اندرکاران این نوع هیأت‌ها، تولید هویت را از طریق این مراسم جزء ضروری عمل جمعی خود می‌دانند که به نوعی متکی بر طبقه اجتماعی و ویژگی زنانی است که به این مجالس وارد می‌شوند و به سایر نذورات و به طبقات اجتماعی دیگر قابل تعمیم نیست. این نذورات بنا به موقعیت و شرایط اجتماعی (بنا به ذائقه و سلیقه افراد) قابل تغییر و تنوع‌اند. بنابر طبقه اجتماعی، زنان انواع نذورات را از حد معمول فراتر می‌برند و حتی کیفیت آنها را نیز مشخص می‌کنند.

۴ - جنسیت و ادای نذر

نذورات، انجام یا ترک آن، اگرچه در ظاهر و به طور کلی برای خدا انجام می‌شود، اما در عین حال در هیأت‌های زنانه، ماهیت طبقاتی و اجتماعی یا نزدیکی و دوری به طبقه خاصی از اجتماع را نیز بیان می‌کند. نذوراتی که توسط زنان انجام می‌گیرد، معطوف به ویژگی‌هایی است که آنها را از نذورات دیگران متمایز می‌گرداند: (۱) تقسیم وظیفه در مراسم عزاداری توسط گروه اجتماعی زنان صورت می‌گیرد، زیرا در این مراسم (روضه‌خوانی زنان)، مردان اجازه ورود ندارند، (۲) برخلاف مراسم عزاداری که نذورات در متن یا حاشیه عزاداری و همزمان با مراسم انجام می‌شود، پخش نذورات در این گونه مراسم، به بعد از مراسم و پایان آن موکول می‌شود.

به نظر می‌رسد طی ادای نذورات اشاره‌شده زنان احساس می‌کنند به لحاظ اجتماعی به منزلت بالاتری دست یافته‌اند. آنها از این طریق سعی می‌کنند نفوذ بیشتری در جامعه بیابند و بر اثرگذاری اجتماعی‌شان بیفزایند. از طرف دیگر، فرایند هویت‌یابی زنان از طریق شرکت در مراسم دینی و پخش نذورات، با هویت‌یابی مردان یکسان نیست، زیرا بر اساس مکان، زمان، نوع و رده بندی متفاوتی از نذورات شکل می‌گیرد. این وضعیت موجب ایفای نقش‌های متفاوت و متعدد برای آنها می‌شود. برای مثال، نذوراتی چون توزیع آجیل مشکل‌گشا، تهیه غذاهایی چون، آش و شله زرد بیشتر مخصوص زنان است، در حالی‌که ذبح گوسفند، خریداری و حمل علامت و وسایل موسیقی به مردان اختصاص دارد. این اختصاص منشأ تمایز نذورات زنانه از نذورات مردانه شده‌است. این اعمال

۱- نقل از مصاحبه با زنان مشارکت‌کننده در مراسم عزاداری سال ۱۳۸۱ در نظام آباد، شهر تهران.

بازتاب‌های متفاوتی برای زنان در مقایسه با مردان دارد. به نظر ترنر، موقعیت جدید را می‌توان وضعیت بازتابی یا بازتابی هویت نامید که به ایجاد رضایت، افتخار، آسایش، مشروعیت دینی و تأیید از طرف دیگران قابل تعبیر است (ترنر ۱۹۹۹: ۳۸۰).

با توجه به اطلاعات موجود در جدول زیر، چندین نکته قابل ذکر است: (۱) بیشتر وسایل مورد استفاده در مراسم دینی از طریق نذر تهیه شده است؛ (۲) بین موارد نذرشده زنان و مردان تفاوت وجود دارد. نذورات زنانه چون آش، حلوا، شله زرد در مراسم عزاداری بیشتر جنبه غذایی و زیبایی دارد. (۳) موارد نذرشده زنان بیشتر در مراسم عزاداری زنان و در حاشیه عزاداری عمومی است؛ (۴) نذورات زنان تقریباً در تمام روزهای سال می‌تواند ادا شود؛ (۵) نذورات زنان از هزینه کمتر و تزئین و زیبایی بیشتری برخوردارند. (۶) اگر چه تمام ابژه‌ها به نحوی از طریق نذورات تهیه شده‌اند ولی این به آن منظور نمی‌باشد که انجام تمام نذورات منوط به ابژه‌ها و خریداری آنها باشد.

ابژه‌های نذرشده و جنسیت

ابژه / جنسیت	زنان	مردان	مشترک
علم	-	+	-
زنجیر	-	+	-
طبل	-	+	-
کتیبه			+
پخش غذا			+
اسپند			+
قربانی	-	+	-
آجیل مشکل گشا	+	-	-

۵- زمان و ادای نذر

تشویق و ترغیب به ادای نذورات بیشتر در دو مقوله مکان و زمان یعنی در مراسم عزاداری و در ماه‌های محرم و صفر صورت می‌گیرد. جامعه عزاداران نذورات خود را در زمان خاص و مکان‌های ارزشمند و معتبری چون مساجد، تکایا، حسینیه‌ها یا پیشاپیش دسته‌های عزاداری انجام می‌دهند؛ به این مفهوم که وجود نذورات وابسته به مراسم و مراسم وابسته به نذورات است. روزهای مراسم عزاداری در تقسیم و نحوه نذورات نیز تأثیر می‌گذارند. نذوراتی که توسط زنان در روزهای عاشورا و تاسوعا انجام می‌گیرد نسبت به بقیه روزهای سال و حتی چند روز اول محرم بسیار متفاوت است.

فرایند ادای نذورات در مراسم نوعی بسیج همگانی و فعالیت اجتماعی به‌شمار می‌آید. تأکید بر اجتماعی بودن این پدیده و در عین حال تقسیم وظایف برحسب روزهای انجام آن، از جمله مواردی است که طی مراسم عزاداری انجام می‌شود.

بخش نذورات صرفاً متکی به مراسم عزاداری حسینی نیست و در تمام سال ممکن است انجام شود. اما لحظه‌های اوج و فرود آن بین دو ماه محرم و صفر تعریف می‌شود و لحظه‌های شور و آرامش نذورات را می‌توان با شروع و پایان مراسم به‌ویژه روزهای نهم و دهم محرم شمارش کرد.

زمان، پدیده‌ای جداناپذیر از ماهیت نذورات نیست. نذورات توأمان با زمان مشخصی مفهوم پیدا می‌کنند و کیفیت نذورات به روزهایی که در طی آن مراسم عزاداری اجرا می‌شود، وابسته است. از این نظر نذورات با مراسم عزاداری شبیه‌اند؛ هر دو آنها به زمان خاصی تعلق دارند. بیشتر نذورات در تمام سال انباشته می‌شوند تا برای روزهای مراسم عزاداری به ویژه دو روز نهم و دهم محرم انجام شوند. به‌طوری‌که امروزه مراسم عزاداری بدون توجه و ادای به نذورات تقریباً شکل نمی‌گیرد.

۶ - مکان و ادای نذر

از نظر مکانی، نذورات را در محل اجرای مراسم عزاداری به دو شکل زیر می‌توان مورد بررسی و مطالعه قرار داد: (۱) نذورات در اماکن ثابتی چون مساجد، تکایا، منازل و حسینیه‌ها و (۲) نذورات در اماکن غیرثابت و در حاشیه‌ی دسته‌ها و در کنار هیأت‌های خیابانی. مکان هیأت عزاداری خود بر فرایند نذورات و سازمان‌دهی آن تأثیر می‌گذارد. آنچه مراسم مذهبی و مراحل انجام آن را از همه متمایز می‌سازد، در درجه اول فضایی است که مراسم در آن انجام می‌گیرد (فاطمی ۱۳۸۱: ۳۸).

نوع مکان و محل جغرافیایی و منطقه‌ای که هیأت‌های زنانه در آن شکل می‌گیرد، تأثیر بسزایی در نوع اعضاء آن دارد. برای مثال هیأت خانواده‌های اعیان و اشراف مذهبی، در مکان‌ها و مناطق خاصی شکل می‌گیرد. فضای این هیأت‌ها، فضای خصوصی و مخصوص قشر خاصی از جامعه زنان (ثروتمند صاحب نفوذ و فعال سیاسی) است. نذرهایی که در این اماکن انجام می‌شود، نوع و کیفیت ظروفي که غذای نذری به وسیله آنها توزیع می‌شود، متفاوت از نذورات و ابزار ادای آن در دیگر مکان‌هاست.

نذر و هویت‌یابی اجتماعی زنان

میان هویت زنان و نوع نذورات نیز همبستگی وجود دارد. مراسم مذهبی که بخش گسترده‌ای از آن براساس مشارکت گروه‌های مذهبی زنان، سازمان‌یافته است، نحوه حضور و مشارکت آنها، اینگونه زنان را از دیگران متمایز می‌کند. انتخاب زمان، مکان، ابژه‌ها، شرایط و میزان مشارکت در این عرصه اهمیت دارد. افرادی که به شکلی درساماندهی نذورات در مراسم دینی مشارکت دارند، خود را در موقعیت خاص هویت‌سازی و شکل‌گیری شخصیت اجتماعی قرار می‌دهند.

بخش نذورات در حاشیه عزاداری مثل گلاب پاشیدن، اسپند دود کردن، توزیع شربت، قربانی، غذا دادن، خرید وسایل عزاداری، نظام‌مند و تابع زمان عزاداری (مثلاً روزهای عاشورا و تاسوعا) و مکان‌هایی مانند مسجد، حسینیه و تکیه‌ها و افرادی چون زنان و جوانان و گروه‌های سنی و طبقه اجتماعی آنها است.

نذرکننده ضمن مشارکت در مراسم دینی، از طریق این نذورات، خود را در موقعیت عاملان، معتقدان صاحب مکتب یا باورکنندگان به بخشش و حمایت خدا از خود در مقابل کسانی که این باور را ندارند، و دارندگان موقعیت اجتماعی خاص می دانند. آنها با این عمل، خود را نسبت به دیگران دارای منزلت و اعتبار بیشتری می دانند. این موقعیت با القای معنی دینی و قدسی به آن، بر اعتبار و منزلت اجتماعی افراد می افزاید. در بسیاری از موارد، زنان، متوسلان واقعی و گردانندگان اصلی این مراسم محسوب می شوند که با ادای نذورات، به گروهی می پیوندند که هویت اجتماعی خاصی در بین جامعه عزاداران دارند. احساس رضایت، آرامش، ثواب، وضعیت مطلوب تر نسبت به قبل، آنها را در جایگاهی قرار می دهد که هویت اجتماعی خود را به عنوان فردی خیر، پولدار، دست و دل باز، با قدرت و سخاوتمند، متعلق به گروه خود و در عین حال متمایز از دیگران می سازد. براین اساس زنان می توانند در محافل مذهبی الگویی برای برآورده ساختن نیازها و حاجات و تشویق و تحریک دیگران، قرار گیرند. آنها در این جایگاه یک زن خیرند و یک مدیر.

هویت یافتن زنان از طریق نذورات، نوعی استقلال و در عین حال نوعی جنبش و فعالیت اجتماعی محسوب می شود. نذورات، نوع، جنس، و کیفیت آن در بخش وسیعی از هیأتها برعهده زنان است. در بسیاری از مواقع، زنان، تجربه ها، اعتبار، ارزش و سلیقه شخصی خود را در مراسم بیش از توجه به نذورات، به کار می گیرند. زنان با پخش نذوراتی که به خود و جایگاه خود اختصاص می دهند و بدین وسیله خود را در جامعه عزاداران، به رسمیت می شناسانند، با حضور خود دائماً با جامعه مردان عزادار (از جمله نهادها، گروه های اجتماعی و رسانه ها) در تعامل می بینند. به همین دلیل نذوراتی که توسط زنان انجام می گیرد، رنگ و قالب هیأت زنانه می گیرد. پخش شله زرد، شربت، اسپند دود کردن، گلاب پاشیدن در حاشیه عزاداری، نذوراتی است که در تمام سال و بیشتر در ایام تاسوعا و عاشورا به نام نذورات زنان تعریف می شوند. چند مردان نیز در انجام آن مشارکت دارند. نمونه تجربی آن، دو هیأت زنانه هیأت حضرت زهرا (س) در چهارراه نظام آباد و هیأت انصارالحسین در خیابان فرمانیه است. این دو هیأت اگرچه در زمان مشترک عمل می کنند، اما نوع نذورات، نحوه توزیع و کیفیت نذورات به مکانی که در آن مراسم اجرا می شود، بستگی دارد. در هر دو هیأت، بنا به طبقه خاص اجتماعی، ادای نذورات، هویت خاصی به

زنان می‌دهد و زنان احساس می‌کنند با انجام آن، به عنوان یک مدیر و هیات‌های مستقل از هیات مردان عمل می‌کنند.

نتیجه‌گیری

شواهد تجربی^۱ نشان می‌دهند که بین مراسم مذهبی عاشورای حسینی و ادای نذورات رابطه وجود دارد. به عبارت دیگر، نذورات وجه جدایی‌ناپذیر انجام مراسم مذهبی از جمله مراسم عزاداری حسینی است. نذورات بدون مراسم و مراسم بدون نذورات وجود ندارند. پس در این صورت، نذر و انجام آن امری ارادی به لحاظ فرهنگی-اجتماعی قابل تفسیر است. تعمد و آگاهی به انجام آن منشأ ساختن هویت اجتماعی است (جنکینز ۱۳۸۱: ۱۱۶). از طرف دیگر، ادای نذورات به واسطه زنان به منزله امری در کنار دیگر وظایف آنها در جامعه است، که ضمن ایجاد فضای مشترک بیشتر در جامعه، راهی برای بروز خود زنان نیز است (کیان ۱۳۷۵: ۳۹).

با توجه به مطالب ارائه شده، در می‌یابیم که نذر پیش‌شرطی برای هویت اجتماعی زنان نیست، بلکه زنان با ادای نذورات، احساس ارتباط با فعالیت‌های اجتماعی و هویت جدید می‌کنند. نوع نذورات وابسته به زمان و مکان هیات‌های عزاداری زنان است. اوج ادای نذورات در سال در دو ماه محرم و صفر و در روزهای نهم و دهم محرم، است. پخش نذورات در عین اینکه عملی مذهبی محسوب می‌شود، به طبقه اجتماعی زنان و فضایی که مراسم در آن انجام می‌شود نیز وابسته است. نذورات می‌توانند به بهترین شکل نشان دهند که هیات زنانه از چه موقعیت و طبقه اجتماعی برخوردار است. بدین منظور است که گاه نذورات از عمل کوچکی مثل روشن کردن شمع و یا پخش آش یا حلوا به توزیع انواع دسرها، میوه‌ها و انواع دکوراسیون و تزیینات نذورات، گسترش پیدا می‌کند.

۱- مصاحبه و مشاهده همراه با مشارکت در مراسم عزاداری (هیات‌های زنانه - در حاشیه عزاداری). بین سال‌های ۱۳۷۸ تا

مآخذ

- آزادارمکی، تقی و احمد غیاثوند (۱۳۸۳) جامعه شناسی تغییرات فرهنگی در ایران، انتشارات آن. / کتاب با دو مؤلف.
- بهار، مهری و پیر رب (۱۳۸۱) "آبژه ها و تغییر مراسم دینی" در " نامه علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی، شماره ۲۰، (صفحات ۱۱۷-۱۳۲). / نقل قول مستقیم در متن مقاله.
- بهار، مهری (۱۳۸۰) "نقش و جایگاه زنان در مراسم عزاداری" پژوهش زنان، مرکز مطالعات و تحقیقات زنان، دانشگاه تهران، شماره ۱، (صفحات ۱۷۹-۱۵۷). / نقل قول مستقیم در متن مقاله.
- جنکینز، ریچارد (۱۳۸۱) هویت اجتماعی، ترجمه تورج یاراحمدی، تهران، نشر شیرازه. / کتاب ترجمه.
- دانیل بینس، فرد پلاک (۱۳۷۵) انسانشناسی فرهنگی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی. / کتاب ترجمه با دو مؤلف.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳) صور بنیانی حیات دینی. ترجمه باقر پرهام. تهران - نشر مرکز. / کتاب ترجمه.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳) لغت نامه، جلد سیزده، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول. / کتاب.
- رفعت جاه، مریم (۱۳۸۳) زنان و بازتعریف اجتماعی. رساله دکتری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران. / رساله.
- روحانی، سعید (۱۳۷۵) مطالعه زیارتگاههای شهرستان کاشمر. پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران. / رساله.

- ریویر، کلود (۱۳۷۹) درآمدی بر انسان شناسی ، مترجم ناصر فکوهی، تهران، نشرنی. / کتاب ترجمه.
- عسگری خانقاه، اصغر و محمد شریف کمالی (۱۳۷۸) انسان شناسی عمومی، تهران: انتشارات سمت. / کتاب با دو مؤلف.
- فاتح، صدیقه (۱۳۷۹) مجموعه مقالات محرم و فرهنگ مردم ایران. انتشارات میراث فرهنگی. / کتاب.
- فاطمی ، ساشان (۱۳۸۱) "موسیقی و جشن در فرهنگ های ایرانی" نامه انسان شناسی شماره دوم، (ص ۱۳۳-۱۴۵). / نقل قول مستقیم در متن مقاله.
- کیان، آزاده. "زن الهی، خانواده، دوست و جامعه". زنان شماره ۳۹. / نقل قول مستقیم در متن مقاله.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۸) تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید. ترجمه ناصر موفقیان، تهران، نشر نی. / کتاب ترجمه.
- محدثی، جواد (۱۳۷۴) فرهنگ عاشورا. انتشارات معروف قم، چاپ اول. / کتاب.
- نفیسی (ناظم الاطباء)، علی اکبر (۱۳۴۳) فرهنگ نفیسی، تهران: خیام. / کتاب.